

Süruri qəzəlində Nəsimi poeziyasının sehri

Şəfəq Maksudova

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu

E-mail: shafaqtagiyeva@mail.ru

Orchid: 0009-0004-1304-1108

Annotasiya. Orta dövr Azərbaycan ədəbiyyatının tarixində XIV əsr mərhələsi Nəsimi, XV-XVI əsr mərhələsi Şah İsmayıl Xətayi, XVI əsr mərhələsi isə Məhəmməd Füzulinin adı ilə bağlıdır. Klassik şeir ənənələrinin əsasını daha da gücləndirən bu sənətkarların yaradıcılığı özlərindən sonra yaranmış ədəbiyyatın formalaşmasında xüsusi rol oynamışdır. Bu baxımdan XV-XVI əsrlərdə yazıb-yaratmış Süruri öz yaradıcılığında Nəsimi poeziyasına ayrıca önəm vermiş, Nəsimi irsinin layiqli davamçısı kimi tanınmışdır. Süruri də öz sələfi Nəsimi kimi yaradıcılığında hürufi ideyalarını irəli sürmüş və təbliğ etmişdir. Belə ki, Nəsimi poeziyasında olduğu kimi, Süruri qəzəllərinin də əsas ideya, mövzu və məzmununu dini motivlər təşkil etmişdir. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, Süruri divanında məhəbbət mövzulu qəzəllərə də rast gəlmək olar. Sənətkarın poeziyasına diqqətlə nəzər saldıqda, şairin bəzən Nəsimi dilindən daha qəliz şeir dilinə malik olduğunu da şahidi oluruq. Ümumiyyətlə, Süruri divanında yer alan dini mövzulu qəzəllərdə Nəsimi şeirinin ruhu duyulur. Məqalədə Sürurinin Nəsimi qəzəllərindən birinə yazdığı nəzirə müqayisəli şəkildə təhlil olunmuş, hər iki sənətkara məxsus nümunələr arasında səsləşən məqamlar tədqiqata cəlb edilmişdir.

Açar sözlər: Nəsimi, Süruri, poeziya, qəzəl, nəzirə

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 15.09.2025; qəbul edilib – 30.09.2025

The magic of Nasimi's poetry in the ghazal of Sururi

Shafag Maksudova

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS

E-mail: shafaqtagiyeva@mail.ru

Orchid: 0009-0004-1304-1108

Abstract. In the history of medieval Azerbaijani literature, the 14th century period is associated with the name of Nasimi, the 15th-16th century period is associated with Shah Ismail Khatayi, and the 16th century period is associated with the name of Mahammad Fuzuli. The creativity of these artists, who further strengthened the foundations of classical poetry traditions, played a special role in the formation of literature that emerged after them. In this regard, Sururi, who wrote and created in the 15th-16th centuries, attached special importance to Nasimi's poetry in his work and was recognized as a worthy successor to Nasimi's legacy. Sururi, like his predecessor Nasimi, put forward and propagated the ideas of the Huruf in his work. Thus, as in Nasimi's poetry, the main idea, theme and content of Sururi's ghazals were religious motifs. However, it should be noted that in Sururi's divan, one can also find ghazals on the theme of love. As we look closely at the artist's poetry, we also witness that the poet sometimes has a more complex poetic language than Nasimi's. In general, the spirit of Nasimi's poetry is felt in the religious-themed ghazals in Sururi's divan. In the article, Sururi's dedication to one of Nasimi's ghazals is comparatively analyzed, and the points that resonate between the examples belonging to both artists are included in the study.

Keywords: Nasimi, Sururi, poetry, ghazal, nazira

Article history: received – 15.09.2025; accepted – 30.09.2025

Giriş / Introduction

Klassik şeir ənənələrinin nəsildən-nəslə ötürülməsində sələf-xələflik münasibətlərinin rolu əvəzsizdir. Çünki bu münasibətlər illərin, əsrlərin dəyişməsinə baxmayaraq, sənət incilərinin biri-birindən bəhrələnərək daha da mükəmməlləşməsinə səbəb olmuşdur. Nizami, Nəsimi, Şah İsmayıl Xətayi, Nəvayi, Məhəmməd Füzuli və s. kimi dahi söz ustalarını bugünkü poeziyaya yaxınlaşdıran məhz klassik poeziya ənənələrinə söykənən sələf və xələflik münasibətləridir. Bu baxımdan, klassik Azərbaycan poeziyasının orta əsrlər mərhələsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, XIII-XVI əsrləri əhatə edən Azərbaycan ədəbiyyatının orta əsrlər mərhələsi klassik poeziyamızın gələcək inkişafında həlledici rol oynamışdır. XVI əsrdən sonra yazılmış sənət nümunələrinin əksəriyyətinin əsas qaynağının, birmənalı şəkildə orta əsr klassik poeziya nümunələri olduğunu deyə bilərik. Çünki Azərbaycan ədəbiyyatının orta əsrlər mərhələsi, yəni XIII-XVI əsrlərdə yaranmış klassik Azərbaycan poeziyası da sələf-xələflik münasibətlərinə əsaslanaraq, bu dövrəqədərki ədəbiyyatı tam mənada mənimsəyib təkmilləşdirmiş və sonra yaranan ədəbiyyat üçün örnək olmuşdur. Bu baxımdan XV-XVI əsrlərdə yazıb-yaratmış orta əsr Azərbaycan şairi Sürurinin yaradıcılığı xüsusi maraq doğurur. Qeyd etmək lazımdır ki, şairin yaradıcılığına diqqətlə nəzər saldıqda, onun XIV-XV əsrin tanınmış söz ustadı Nəsimi irsinə, poeziyasına yaxınlığını duymamaq qeyri-mümkündür. “Ən önəmli olan məqam isə görkəmli söz ustadı İmadəddin Nəsiminin yaradıcılıq yolu orta əsrlər Şərq ədəbi ənənələri üzərində formalaşmış, lakin özünün forma və məzmun yenilikləri ilə xüsusi bir inkişaf mərhələsi səviyyəsinə yüksəlmişdir” [2, s.370]. Öz qəzəlləri üçün Nəsimi şeirlərini örnək alan Süruri bəzi mənbələrdə, haqlı olaraq, Nəsimi ardıcılı, Nəsimi irsinin varisi kimi təqdim edilir. Tədqiqatçı Paşa Kərimov Süruri haqqında yazır: “Süruri, əsərlərində əsasən, Nəsimi irsindən bəhrələnən, Nəvai sənətindən də müəyyən qədər təsirlənən, ədəbiyyata özündən sonra gəlmiş Füzuli yaradıcılığına təsir edən, XV-XVI əsrlərdə yaşamış Azərbaycan şairidir” [4, s.9-10]. Bu fikirlər şairin orijinal və zəngin yaradıcılıq xüsusiyyətlərinə malik olduğunu bir daha təsdiq edir.

Əsas hissə / Main Part

Süruri Nəsimi qəzəllərinin şeir texnikasına mükəmməl şəkildə yiyələnmişdir. Sənətkar bəzən Nəsiminin beş qəzəlini hədəfə alaraq bir nəzirə, bəzən isə onun bir qəzəlindən ilhamlanaraq üç, beş və ya daha çox cavab qəzəlləri qələmə almışdır. Şair Nəsimi qəzəllərinin vəzn, qafiyə, rədif, mövzu və məzmununu mənimsəyərək, öz şairlik istedadına uyğun şəkildə, özünəməxsus formada nəzirə nümunələri yazmışdır.

Sürurinin Nəsimi yaradıcılığından bəhrələnməsi xüsusi səciyyə daşıyır. Belə ki, şairin şeirləri üçün örnək alınan Nəsimi qəzəllərinin mövzu, məzmun, ifadə, vəzn, qafiyə və rədif baxımından bir-birilə səsləşən məqamları kifayət qədərdir. Bəzən Süruri poeziyasında rastlaşdığımız nəzirə olmayan qəzəllərdə belə, Nəsimi qələminə məxsus üslub, ruh, ab-hava hiss edilir ki, bu da hər iki şairi bir-birinə daha da yaxınlaşdırır. Bu baxımdan, Süruri poeziyasında Nəsimi qəzəllərinə yazılmış nəzirələr kifayət qədərdir. Fikrimizcə, Sürurinin “Rəxşi-himmət tünd ikən seyrani-əflak edə gör”, “Hər nə mənə kim, kitabı-asimanidən gəlür”, “Şaki-gül hər qönçeyi-rəna ki, xənadan eylənmiş”, “Ey xatun, Xızri-dəhanun çeşmeyi-heyvanumuz”, “Aftabi-təl’ətindən rəf olur çün kim niqab”, “Ey cəmalün aftabi-laməkanidür sənün”, “Ey kəlamülahi-natiq zülfi-rüxsarun sənün”, “Ey günəş, bir şöleyi-ənvar cəmalundan sənün” və s. misralı qəzəlləri, Nəsiminin, “Yarımı ayırdın məndən, çərxi-qəddar, üstə gör!”, “Sümbülün əbrində gördüm uş məhi-taban gəlir”, “Cə’di-zülfün ənbərəşfan

eyləmiş”, “Ey üzü gül, ləbləri mərcanımız”, “Şol tamam ayın üzündən çünki rəf oldu niqab”, “Gəlgil ki, nuri-didə cəmalındadır sənin” misralarıyla başlayan qəzəllərinə nəzirə olaraq qələmə alınmışdır.

Qeyd edilən nümunələr içərisində, Nəsiminin “Şol tamam ayın üzündən çünki rəf oldu niqab,” misrası ilə başlayan qəzəlinə Sürurinin cavab olaraq qələmə aldığı “Aftabi-təl’ətindən rəf olur çün kim niqab” misralı nəzirə qəzəlinə diqqət yetirək. Qeyd edək ki, Nəsiminin on bir beytlik qəzəlinə Sürurinin yazdığı nəzirə qəzəli yeddi beytdən ibarətdir. Hər iki sənətkara məxsus qəzəllərin mətlə beytlərinə nəzər salaq.

Süruridə: *Aftabi-təl’ətindən rəf olur çün kim **niqab**,
“Ünzurunə nəktəbismün nurikün”dir **aftab**. [3, s.62]*

Nəsimidə: *Şol tamam ayın üzündən çünki rəf oldu **niqab**,
Zülmətin dövrənə keçdi, zahir oldu **aftab**. [1, s.22]*

Göründüyü kimi, təqdim edilən qəzəllərin mətlə beytlərinin qafiyələnməsi eynidir. Eləcə də, sabahın açılmasını təqdim edən Süruri də bu mənəzəni Nəsimi kimi eyni şeir texnikası ilə vermişdir. Nəsimi şeirində “ay üzündən niqabın (örpəyin) qalxması ilə zülmətin yox olub, günəşin çıxmasını, yəni sabahın açılmasını” Süruri də təkrarlamış, “raddus-sadr aləl-əcz” (beytin ilk sözünün beytin sonuna qayıtması) [4, s. 169] məcazından istifadə yolu ilə Nəsimi şeirində işlədilmiş “ay” sözünü öz şeirində “günəş [afitab]” kəlməsilə əvəz etmişdir. Nəsimi şeirində olduğu kimi, Süruri qəzəlində də İlahiyə olan eşq insanın simasında İlahinin təcəlli etməsi kimi öz əksini tapmışdır. Ümumiyyətlə, “Allahın insan surətində təcəlla etməsi, bu surətin vəsfi Nəsimi şeirinin əsas motivlərindəndir. Geniş mənə tutumuna malik olan “pərdə”, “hicab”, “niqab”, “örtük” kimi terminləşən bu məcazlar da bu inamla bağlı yaranmışdır” [6, s.161].

Sürurinin nəzirə qəzəlində Nəsimi şeiri ilə səsleşən digər məqam sonrakı beytlərdə də eyni qafiyələrin işlədilməsidir. Belə ki, Nəsimi qəzəlində rast gəldiyimiz “şərab”, “ab”, “mən indəhu ümmül-kitab” qafiyələri ilə Süruri qəzəlinin dördüncü, beşinci və məqtə beytlərində də rast gəlirik. Həmin beytlərə diqqət yetirək.

Süruri: *Arizünlə zülfü qaşun ortasında ruhların.
Ərşdür üstündə Rəhman surəsi, altında **ab**. [3, s.62]*

Nəsimi: *Ey yanağın həsrətindən cənnətin qəlbində nar,
Vey dodağın şərbətindən kövsərin eynində **ab**. [1, s.22]*

“ab” qafiyəli beytdə Nəsimi qəzəlindəki kimi, insanın simasında ilahi əlamətlərin, Quran surələrindən “Rəhman surəsi”nin təzahüründən, eləcə də insanda Yaradanın təcəlli etməsindən bəhs edilir.

Süruri: *Gülşəni-hüsnündə ləlündən məni mən’ etmə kim,
Sormuşam, cənnətdə, ey huri, mübah olur **şərab**. [3, s.63]*

Nəsimi: *Ləblərin camı meyindən cümlə əşya əsrimiş,
Təyyib, ey pakizə saqi, barəkallah, **ey şərab!** [1, s.22]*

Süruri qəzəlinin “şərab” qafiyəli beyti də Nəsiminin eyni qafiyəli beyti ilə mənəca səsleşir. Nəsimi qəzəlində “ey pakizə saqi” deyərək saqiyyə müraciət edib, “barəkallah” (Allah mübarək etsin) “ey şərab” deməklə şərabın xeyrini vurğulamışdır. Süruri də qəzəlində “cənnətdə “ey huri” mübah olur şərab” deməklə şərabın bəyənilən əməl olduğunu qeyd etmişdir.

Nəsimi qəzəlində müxtəlif dini ibarələrdən istifadə edildiyi kimi, Süruri şeirində də bu kimi ifadələrə rast gəlmək mümkündür. Belə ki, Nəsimi şeirinin altıncı misrasında “Mən indəhu ümmül-kitab” ifadəsi Süruri şeirinin məqtə beytində də işlədilmişdir. Belə ki, Süruri qəzəlinin məqtə beyti “bai-bismillah-rəhmanir-rəhim” (Rəhim və Rəhman Allahın adıyla) Quran kəlamıyla başlamış, “mən indəhu ümmül-kitab” ifadəsi ilə bitmişdir. Qeyd edək ki, “ümmül-kitab” Quranın ilk surəsi olan Fatihe surəsinin adlarından biridir. Bu baxımdan şair, “mən indəhu ümmül-kitab” ifadəsini işlətməklə, müsəlmanların dini kitabı Qurana işarə edir və “ümmül-kitab”dan, yəni Qurandan bilgisi olanların sonsuzadək Tanrıdan (Həqdən)” olduqlarını bildirir. Həmin beytlərə nəzər salaq.

Süruri: *Ey Süruri, bai-bismillah-rəhmanir-rəhim,
Oldı Həqdən ta əbəd “mən indəhu ümmül-kitab”*. [3, s.63]

Nəsimi: *Kirpigin, qaşınla zülfün həq kitabıdır, vəli
Ol kitabı kim bilir mən indəhu ümmül-kitab?* [1, s.22]

Eyni dini ifadədən istifadə edilən beytin mənə tutumu eynilik təşkil edir. Nəsiminin zahiri təsəvvüf rəmzlərindən istifadə edərək “kirpik, qaş, zülfün” Haqq kitabı olduğunu, lakin bu kitabı kim “ümmül-kitab”, yəni Quran bilir? - deyə bədii sual poetik fiqurunu işlətməmişdir. Nəsimi şeirində olduğu kimi, Süruri də klassik poeziyada geniş istifadə edilən “təzmin” sənətinə müraciət etmişdir.

Eləcə də, Süruri qəzəlinin üçüncü beytində “əsməi-hüsna” [Əsməi-hüsna – ən gözəl isimlər, adlar mənasında işlədilir], dördüncü beytində “Rəhman surəsi”, beşinci beytində “cənnət”, məqtə beytində “bismillah-rəhmanir-rəhim” [Rəhim və Rəhman Allahın adıyla] kimi dini ifadələrdən istifadə edilmişdir. Həmin beytlərə nəzər salaq:

Süruri: *Vəh, nə möciznamədür hüsnün kim, anı əqli-küll,
Eyləmiş əsməi-hüsna dəftəründən intixab.* [3, s.62]

*Arizünlə zülfü qaşun ortasında ruhların.
Ərşdür üstündə Rəhman surəsi, altında ab.* [3, s.62]

*Gülşəni-hüsnündə ləlündən mənə mən’ etmə kim,
Sormuşam, cənnətdə, ey huri, mübah olur şərab.* [3, s.63]

*Ey Süruri, bai-bismillah-rəhmanir-rəhim,
Oldı Həqdən ta əbəd “mən indəhu ümmül-kitab”*. [3, s.63]

Qeyd etmək lazımdır ki, Nəsimi yaradıcılığında dini mövzuda yazılmış “Çünki rəf’ oldu üzündən, ey şəhi-xuban, niqab” və “Vəhdən dilbər götürmüşdür niqab” misralı daha iki qəzəl də vardır. Sürurinin nəzirəsi ilə tanışlıq onun bu şeirlərə də bələd olduğunu göstərir. Nəsimiyə məxsus bu qəzəllərin də mətə beytləri yuxarıdakı qəzəlin mətə beyti ilə eyni məzmunudur.

“Orta əsrlər şair və ədiblərin öz yaradıcılığında Qurandan faydalanması müxtəlif və rəngarəng olmuşdur. Sənətkarların yaradıcılığında Quran ayələri həm islamın müqəddəs kitabı, həm möhtəşəm sənət abidəsi, həm əxlaqi-mənəvi qaynaq, həm də yığcam ibrətamiz ifadələr şəklində işlənmiş və bir çox hallarda şairlər öz sözlünün etibarını artırmaq üçün Quran ayələrinə istinad etmişlər” [4, s.303]. Bu baxımdan Nəsimi varisi Süruri də öz yaradıcılığında Qurandan kifayət qədər faydalanmış, qəzəllərində dini motivli söz və ifadələrə geniş yer vermişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, Sürurini Nəsimi şeirlərinə yaxınlaşdıran ən əsas məqam da məhz budur. Süruri bir çox qəzəllərində Nəsimi şeirinin ruhunu verməklə bəzən özünü sanki Nəsimi ilə eyniləşdirir, nəsimiləşdirir. Şairin poeziyası

bir çox hallarda istər rədif, istər qafiyə, istərsə də, mövzu və məzmun baxımından öz gücünü Nəsimi şeirindən almışdır. Bu baxımdan Süruri yaradıcılığı sələf-xələflik münasibətləri baxımından ətraflı şəkildə araşdırılmalıdır.

Nəticə / Conclusion

Süruri poeziyasını diqqətlə araşdırdıqda sənətkarın yaradıcılığının əsas ilham mənbəyinin Nəsimi şeirləri olduğu görünür. Sənətkarın dini mövzulu şeirlərində Nəsimi poeziyasının təsiri duyulur. Bu isə Sürurinin Nəsimi irsinin davamçısı kimi zəngin ədəbi irsə, təsəvvüf anlayışlarıyla dolu bir poeziyaya malik olduğunu təsdiqləyir.

Ədəbiyyat / References

1. İmadəddin N. Seçilmiş əsərləri. İki cildə, I c. Tərtib edəni: H.Araslı. – Bakı: Lider Nəşriyyat, 2004.
2. Kərimli T., Şıxıyeva S. İmadəddin Nəsimi. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. On cildə, III c. – Bakı: Elm, 2020.
3. Kərimov P. Azərbaycan şairi Süruri və onun divanı /Süruri. Divan, s.3-39/ – Bakı: Elm, 2020.
4. Quliyeva M. Şərq poetikasının əsas kateqoriyaları. – Bakı: Maarif, 2010.
5. Süruri. Divan. Tərtib edəni: Kərimov P. – Bakı: Elm, 2020.
6. Şıxıyeva Ş. Nəsiminin lirikası: irfani mündəricə və poetik zinətlər. – Bakı: Elm və təhsil, 2019.

Магия поэзии Насими в газели Сурури

Шафаг Максудова

Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА

E-mail: shafaqtagiyeva@mail.ru

Orchid: 0009-0004-1304-1108

Резюме. В истории средневековой азербайджанской литературы период XIV века связан с именем Насими, XV-XVI века – с именем Шаха Исмаила Хатаи, а XVI век – с именем Мухаммеда Фузули. Творчество этих мастеров, ещё более укрепивших основы классических поэтических традиций, сыграло особую роль в формировании литературы, созданной после них. В этой связи Сурури, писавший и творивший в XV-XVI веках, придавал особое значение поэзии Насими в своём творчестве и был признан достойным продолжателем его наследия. Сурури, как и его предшественник Насими, выдвигал и пропагандировал в своём творчестве идеи хуруфи. Таким образом, как и в поэзии Насими, основной идеей, темой и содержанием газелей Сурури были религиозные мотивы. Однако следует отметить, что в диване Сурури можно найти и газели на тему любви. При внимательном рассмотрении поэзии поэта мы также видим, что он порой обладает более сложным поэтическим языком, чем язык Насими. В целом, дух поэзии Насими ощущается в газелях на религиозную тематику дивана Сурури. В статье проводится сравнительный анализ посвящения Сурури одной из газелей Насими, и в исследование включаются моменты, которые перекликаются между примерами, принадлежащими обоим поэтам.

Ключевые слова: Насими, Сурури, поэзия, газель, назира